

ARCHIWUM GŁÓWNE AKT DAWNYCH

**MISCELLANEA
HISTORICO-ARCHIVISTICA**

**Tom XXI
2014**

Wydawnictwo DiG

Warszawa 2014

KOMITET REDAKCYJNY

Henryk Bartoszewicz, Jerzy Gaul, Janusz Grabowski, Małgorzata Końska (sekretarz),
Jacek Krochmal (redaktor naczelny), Michał Kulecki, Dorota Lewandowska,
Małgorzata Osiecka, Hubert Wajs, Jarosław Zawadzki

REDAKTOR NAUKOWY

Jacek Krochmal

RECENZENCI

dr hab. Alicja Kulecka, prof. Uniwersytetu Warszawskiego
dr hab. Władysław Stępnik, prof. UMK w Toruniu

REDAKCJA JEZYKOWA

Małgorzata Badowska

TŁUMACZENIA STRESZCZEŃ

Anna Matejak

PROJEKT OKŁADKI

Wioletta Szabesta

NA OKŁADCE

Pieczęć majestatowa króla Augusta II i dokument z 1726 r. nadający indygenat
Archibaldowi Andrzejowi Glower de Glaydeny. AGAD, Zb. dok. perg., sygn. 9142
(fot. Karol Zgliński)

SKŁAD I ŁAMANIE

Rafał Mikulski

Publikacja dofinansowana przez Naczelną Dyрекcję Archiwów Państwowych

ISSN 0860-1054

ISBN 978-83-935137-3-4 (AGAD)

ISBN 978-83-7181-870-7 (DiG)

© Copyright by Archiwum Główne Akt Dawnych & Wydawnictwo DiG, Warszawa 2014

Archiwum Główne Akt Dawnych, ul. Długa 7, 00-263 Warszawa
<http://www.agad.archiwa.gov.pl> e-mail: sekretariat@agad.gov.pl

PL 01-987 Warszawa, ul. Dankowicka 16c lok. 2
tel./fax: (+4822) 839 08 38
e-mail: biuro@dig.pl; <http://www.dig.pl>

Druk cyfrowy: TOTEM w Inowrocławiu

I. WOKÓŁ PROBLEMATYKI BAŁTYCKIEJ

Rūta Čapaitė, Jacek Soszyński

(*Lietuvos istorijos institutas, Wilno; Instytut Historii Nauki
im. L. i A. Birkenmajerów PAN, Warszawa*)

ŚREDNIOWIECZNE RĘKOPISY BIBLIOTECZNE W ZBIORACH BIBLIOTEKI LITEWSKIEJ AKADEMII NAUK IM. WRÓBLEWSKICH W WILNIE

Na skutek burzliwych kolei losów ubiegłych dwóch stuleci archiwalne i biblioteczne zbiory litewskie poniosły poważne straty i chociaż Wilno oszczędzone było całkowite zniszczenie, które stało się udziałem Warszawy, niemniej stan zachowania zabytków rękopiśmiennych, zwłaszcza zaliczanych do kategorii bibliotecznych łacińskich manuskryptów średniowiecznych, jest nad wyraz skromny. Historia Biblioteki Litewskiej Akademii Nauk im. Wróblewskich (Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių biblioteka — LMAVB) w Wilnie¹ jest dobrze znana i ma obszerną literaturę². Wystarczy zatem przypomnieć tylko podstawowe

¹ Niniejszy artykuł podsumowuje wyniki wstępnej kwerendy przeprowadzonej w tej bibliotece w ramach projektu badawczego „Średniowieczne rękopisy biblioteczne w zbiorach wileńskich”. Poszukiwania skoncentrowano na zabytkach łacińskich wspólnych uniwersalistycznej kulturze umysłowej średniowiecza. Efektem końcowym projektu będzie artykuł zawierający komplet opisów katalogowych odszukanych rękopisów.

² J. Maceika, *Lietuvos mokslų akademijos biblioteka (Iš bibliotekos praeities)*, „Lietuvos mokslų akademijos biblioteka”, 2003/2004, s. 11–14, 16–27; jest to przygotowany do druku przez Elenę Stasiukaitienę fragment niepublikowanej monografii pióra tego autora (*Lietuvos mokslų akademijos biblioteka*, Vilnius 1942) przechowywanej w LMAVB (sygn. F9-3023); A. Liekis, *Lietuvos TSR Mokslų akademijos ikūrimas ir veikla 1941 metais*, „Lietuvos istorijos metraštis”, 1987, s. 65, 70, 72; *Lietuvos mokslų akademijos bibliotekos istorijos dokumentai*, parengė J. Marcinkevičius, „Lietuvos mokslų akademijos biblioteka”, 2001/2002 (dalej: J. Marcinkevičius, *Dokumentai*), s. 89–96; H. Ilgiewicz, *Archyvinė medžiaga apie XX a. pirmosios pusės Vilniaus draugijas bei jų veikėjus Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekoje*, „Knygotyra”, t. 58, 2012, s. 247–257; S. Rygiel, H. Drėge, *Biblioteka im. Wróblewskich w Wilnie, 1912–1931*, Wilno 1934; D. Labanauskienė, *Tado Vrublevskio rankraščių kolekcijos (Iš bibliotekos praeities)*, „Lietuvos mokslų akademijos biblioteka”, 2001/2002, s. 11–15; D. Labanauskienė, *Tado Vrublevskio rankraščių kolekcijos [w:] Tadas Vrublevskis: mintys ir darbai*, sud. Bronislava Kisielienė, Vilnius 2012, s. 49–57 (rozszerzona wersja artykułu D. Labanauskienė ogłoszonego w „Lietuvos mokslų akademijos biblioteka”, 2001/2002, s. 11–15); A. Liekis, *Lietuvos Mokslų akademija, 1941–1990*, Vilnius, 2001,

fakty dotyczące jej powstania i losów. Więcej uwagi poświęcimy natomiast kilku ważnym wydarzeniom, które miały decydujący wpływ na okoliczności mało znanego powrotu średniowiecznych kodeksów na Litwę po II wojnie światowej, a także ich przekazania do Biblioteki Wróblewskich.

Załącznikiem Biblioteki Litewskiej Akademii Nauk był prywatny księgozbiór wileńskiego adwokata Tadeusza Stanisława Wróblewskiego (8 XI 1858–3 VII 1925). Początkowo gromadził zbiory w mieszkaniu swoich rodziców przy ul. Uniwersyteckiej 9 (dawniej ul. Dworcowa)³, które przejął w 1891 r. i w którym mieszkał do końca życia. W dniu 25 X 1912 r. z jego inicjatywy powstało Towarzystwo Biblioteki im. Eustachego i Emilii Wróblewskich, a 30 X (12 XI) 1912 r. zostały zarejestrowane Ustawy Towarzystwa Biblioteki imienia Eustachego i Emilii Wróblewskich⁴. Pierwszy punkt statutu głosił, iż „Towarzystwo pod nazwą «Biblioteka imienia Eustachego i Emilii Wróblewskich» założone zostaje w celu urządzenia i utrzymania w mieście Wilnie księgozbioru, zbioru map, rycin i innych utworów drukarskich, jako też rękopisów, aktów dawnych, pieczęci i t.p. w celu korzyści ogólnej, naukowej i oświatowej”⁵. W drugim punkcie podkreślono raz jeszcze, że „Miejscem działalności Towarzystwa jest miasto Wilno”⁶. Na czele nowo powstałej instytucji stanął Tadeusz Wróblewski, który 13 II 1913 r. przekazał na własność Towarzystwu swą bibliotekę⁷.

Po zakończeniu I wojny światowej Wróblewski zreorganizował instytucję, przekształcając ją w Towarzystwo Pomocy Naukowej im. Eustachego i Emilii Wróblewskich⁸. Nowy statut zatwierdzono 15 VIII 1922 r. Powtórzono w nim postanowienia

statutu z 1912 r., raz jeszcze akcentując, że „Siedzibą Towarzystwa jest miasto Wilno, i zbiory Towarzystwa z Wilna wywiezione być nie mogą”⁹. W 1925 r. Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego RP kupiło Pałac Tyszkiewiczów, położony w bezpośrednim sąsiedztwie Zamku Górnego w Wilnie. W pałacu tym zamierzano pomieścić kilka instytucji: Bibliotekę im. Wróblewskich, Bibliotekę Uniwersytetu Wileńskiego oraz Instytut Naukowo-Badawczy Europy Wschodniej. W latach 1926–1931 pałac został dostosowany do potrzeb ksiąźnicy. Plany ministerstwa wzbudzały jednak wątpliwości. 28 III 1928 r. rektor Uniwersytetu Wileńskiego prof. Stanisław Pigoń zwrócił się pisemnie w tej sprawie do MWRiOP zaznaczając, że senat uniwersytetu zgadza się z projektem, ale pod określonymi warunkami. Według Juozasa Maceiki, warunki te były nie do przyjęcia dla żadnej ze stron, a więc dla ministerstwa, uniwersytetu, komitetu Towarzystwa, ani też dla kierownictwa Biblioteki im. Wróblewskich. Ostatecznie na zmianę planów zagospodarowania Pałacu Tyszkiewiczów wywarła wpływ powódź. W dniach 13–26 IV 1931 r. Wilia zalała budynek aż do poziomu parteru. W efekcie uznano, że bezpieczniej będzie, gdy mieścić się będzie tam tylko Biblioteka im. Wróblewskich¹⁰.

W 1939 r., po zajęciu Wilna przez Armię Czerwoną, Biblioteka poważnie ucierpiała. W dniach 16–23 X 1939 r. część jej zbiorów wywieziono do ZSRR¹¹. Natomiast w 1940 r. umieszczono w niej zarekwirowane biblioteki dworskie lub to, co z nich pozostało¹². W 1940 r. Biblioteka została przekazana Instytutowi Lituaniistyki (akt przejścia podpisano 6 IX 1940 r.)¹³, a w grudniu 1940 r.¹⁴ zmieniono

s.103, 104, 116, 117, 119, 150, 182–184, 187, 188, 190, 266, 434, 436; H. Drège, S. Rygiel, *Biblioteka Państwowa im. Wróblewskich* [w:] *Biblioteki Wileńskie*, red. A. Lysakowski, Wilno 1932, s. 135–157; H. Drège, S. Rygiel, *Biblioteka Państwowa im. Wróblewskich*, „Ateneum Wileńskie”, t. 9, 1934, s. 254–276; V. Biržiška, *Neužgijusios žaizdos*, Kaunas 1936, s. 98; *Bibliografijos rodyklė*, sud. B. Kisielienė [w:] *Tadas Vrublevskis: mintys*, s. 178–182, 184, 185, 191, 179. Pełna bibliografia, zob. *Lietuvos mokslų akademijos biblioteka. Paveldas ir raida, 1557–2007, Bibliografijos rodyklė*, sud. E. Stasiukaitienė, Vilnius 2009 (dalej: E. Stasiukaitienė, *Bibliografijos rodyklė*).

³ LMAVB RS, F75–1, Bibliotekos archyvas, Tadeušo Vrublevskio testamentu nuorašas ir bibliotekos namų pirkimo-pardavimo ir kt. aktai, 1912–1926 m., k. 1a (r, v), 2, 3, 4; V. Abramavičius, *Tadas Vrublevskis [biografinė apybraiža]*, Vilnius 1960, s. 21–23, 26; D. Labanauskienė, *Tado Vrublevskio rankraščių kolekcijos*, s. 11–15; J. Maceika, *Lietuvos mokslų akademijos biblioteka*, s. 13, 23.

⁴ *Ustawa Towarzystwa „Biblioteki imienia Eustachego i Emilii Wróblewskich”*. Устава Общества „Библиотека имени Евстафия и Эмилию Врублевских”, Wilno 1912; S. Rygiel, H. Drège, *Biblioteka im. Wróblewskich*, s. 5; H. Drège, *Tadeusz Wróblewski jako założyciel Biblioteki im. E. i E. Wróblewskich*, Wilno 1926, s. 3 i n.; D. Labanauskienė, *Tado Vrublevskio rankraščių kolekcijos*, s. 12; J. Maceika, *Lietuvos mokslų akademijos biblioteka*, s. 16; H. Ilgiewicz, *Archyvinė medžiaga*, s. 249.

⁵ *Ustawa Towarzystwa*, s. 1; S. Rygiel, H. Drège, *Biblioteka im. Wróblewskich*, s. 2; H. Drège, S. Rygiel, *Biblioteka Państwowa im. Wróblewskich* [w:] *Biblioteki Wileńskie*, s. 136; H. Drège, S. Rygiel, *Biblioteka Państwowa im. Wróblewskich*, „Ateneum Wileńskie”, t. 9, 1934, s. 255, 257.

⁶ *Ustawa Towarzystwa*, s. 2.

⁷ S. Rygiel, H. Drège, *Biblioteka im. Wróblewskich*, s. 3; H. Drège, S. Rygiel, *Biblioteka Państwowa im. Wróblewskich*, s. 137; H. Drège, S. Rygiel, *Biblioteka Państwowa im. Wróblewskich*, „Ateneum Wileńskie”, t. 9, 1934, s. 255, 256.

⁸ S. Rygiel, H. Drège, *Biblioteka im. Wróblewskich*, s. 4; H. Drège, S. Rygiel, *Biblioteka Państwowa im. Wróblewskich* [w:] *Biblioteki Wileńskie*, s. 138; D. Labanauskienė, *Tado Vrublevskio rankraščių kolekcijos*, s. 12; H. Ilgiewicz, *Archyvinė medžiaga*, s. 247–257.

⁹ LMAVB RS, F75–7/1, Bibliotekos archyvas 1924–1939, maszynopis *Statutu „Towarzystwa Pomocy Naukowej imienia Eustachego i Emilii Wróblewskich”*, k. 28r, 33r, 38r, 42r; S. Rygiel, H. Drège, *Biblioteka im. Wróblewskich*, s. 4; H. Drège, S. Rygiel, *Biblioteka Państwowa im. Wróblewskich*, s. 138; *Przewodnik po zbiorach rękopisów w Wilnie*, oprac. M. Kocójowa, Kraków 1993 [*Studia Batoriana*, t. 1] (dalej: M. Kocójowa, *Przewodnik*), s. 47; J. Maceika, *Lietuvos mokslų akademijos biblioteka*, s. 17.

¹⁰ S. Rygiel, H. Drège, *Biblioteka im. Wróblewskich*, s. 13; H. Drège, S. Rygiel, *Biblioteka Państwowa im. Wróblewskich*, s. 147; H. Drège, S. Rygiel, *Biblioteka Państwowa im. Wróblewskich*, „Ateneum Wileńskie”, t. 9, 1934, s. 266; J. Maceika, *Lietuvos mokslų akademijos biblioteka*, s. 23–25.

¹¹ B. Vonsavičius, *Lietuvos istorijos dokumentinių šaltinių likimai*, „Lietuvos archyvai”, t. 3, 1992, s. 15, 47, 49; S. Jegelevičius, *1939 metai ir Lietuvos archyvai*, „Mūsų praeitis”, 1992, s. 84–86; S. Jegelevičius, *Rok 1939 — rabunek archiwów Wileńskich*, „Przegląd Wschodni”, t. 4, 1997, z. 2 (14), s. 381–395; S. Smilingytė, *Archyvu, muziejų ir knygų naikinimas*, „Lietuvos archyvai”, t. 3, 1992, s. 92–107; J. Čaplikas, *Dvasinių ir materialinių vertybių naikinimas Lietuvoje 1940–1941 metais*, „Lietuvos archyvai”, t. 6, 1995, s. 38, 59; J. Marcinkevičius, *Dokumentai*, nr I, s. 90; V. Radvilienė, *Vilniaus evangelikų reformatų, sinodo bibliotekos XVI a. knygos Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekos Retų spaudinių skyriaus fonduose*, „Lietuvos mokslų akademijos biblioteka”, 2007/2008, s. 28; R. Klimavičius, *Tarp Scilės ir Charibdės: Lietuvos kultūros vertybių transpozicija Antrojo pasaulinio karo metais*, Vilnius, 2011, s. 16, 17, 20–22, 25, 26; R. Klimavičius, *Lietuvos kultūros vertybių repatriacijos problema ir jos sprendimas 1917–1940 metais*, Vilnius, 2007, s. 16, 204–207, 210, 231; A. Liekis, *Lietuvos Mokslų akademija, 1941–1990*, s. 100. Zob. też E. Stasiukaitienė, *Bibliografijos rodyklė*, s. 85–87.

¹² E. Stasiukaitienė, *Bibliografijos rodyklė*, s. 8–9.

¹³ Lietuvos mokslų akademijos archyvas (Archiwum Litewskiej Akademii Nauk; dalej: LMAA), F1, ap. 1, b. 29, k. 9–10r; J. Marcinkevičius, *Dokumentai*, nr I, s. 89–91; A. Liekis, *Lietuvos TSR Mokslų akademija*, s. 104; E. Stasiukaitienė, *Bibliografijos rodyklė*, s. 6, 7.

¹⁴ Stało się to 1 grudnia (*Biblioteka znów pod patronatem Wróblewskich: rozmowa Jana Sienkiewicza z Juozasem Marcinkevičium*, „Bibliotekarz Podlaski”, 2010, nr 20 — dalej:

jej nazwę na „Biblioteka Centralna Instytutu Lituanistyki”. W 1941 r. ponownie zmieniono jej nazwę, tym razem na „Centralną Bibliotekę Akademii Nauk Litewskiej SRR”¹⁵. Jej działalność określał statut, zatwierdzony przez Prezydium Akademii Nauk Litewskiej SRR, który kładł nacisk na specyfikę biblioteki. Jako część składowa Akademii, w swej pragmatyce gromadzenia zbiorów miała obowiązek uwzględniać potrzeby instytutów i zatrudnionych w nich naukowców¹⁶. Po wojnie przywrócono stan rzeczy ustalony w okresie pierwszej okupacji radzieckiej. Warto przy okazji zauważyć, że dopiero po odzyskaniu niepodległości przez Litwę w 1991 r., zlikwidowany został „specfond” biblioteki, czyli tzw. prohibity¹⁷. Dnia 29 IX 2009 r., w uznaniu zasług założycieli księżnicy, Prezydium Litewskiej Akademii Nauk do nazwy biblioteki dodało słowa „im. Wróblewskich w Wilnie”.

Kodeksy średniowieczne i pochodzące z czasów wczesnonowożytnych, bądź ich fragmenty, są przechowywane w zbiorach oznaczonych: F5 — Antroji pergamentu kolekcja (Druga kolekcja dokumentów pergaminowych), F15 — Rankraščiu rinkinys „Borussica” (Kolekcja rękopisów „Borussica”) oraz F22 — Vilniaus viešosios bibliotekos rankraščiu fondų likučiai (*Silva rerum* rękopisów Wileńskiej Biblioteki Publicznej). Są to kolekcje mieszane, a zgromadzone w nich rękopisy trafiły do wspomnianych zbiorów różnymi drogami i w różnym czasie. Kwerenda wykazała ogółem 17 jednostek (sygnatur), pod którymi kryją się mediewalia biblioteczne. Liczba ta nie oznacza jednakże sumy zachowanych tamże rękopisów średniowiecznych, albowiem przyjęte w poszukiwaniach kryterium „rękopisu bibliotecznego” w praktyce oznacza książkę kodeksową lub jej szczątki, co wykluczyło materiały o charakterze dyplomatycznym, których w omawianej księżnicy jest znacznie więcej.

Druga kolekcja dokumentów pergaminowych (F5) powstała w latach 1949–1959¹⁸. Zakres i chronologię zgromadzonych w niej materiałów badacze określają różnie. Zapewne ma to związek z dokonywanymi uzupełnieniami zbioru oraz wykorzystywanej literatury przedmiotu. Vladas Abramovičius stwierdził, że materiały obejmują chronologicznie okres od XV w. do 1944 r., wśród pergaminów zaś znajdują się pojedyncze karty książek rękopiśmiennych z XV i XVI w.¹⁹ Maria Kocójowa datuje całość materiałów na lata 1448–1778, jednakże badaczka ta nie uwzględniła katalogów V. Abramovičiusa i Rimantasa Jasasa, chociaż w bibliografii wykazała ich prace²⁰. Według datowania R. Jasasa, w zespole przechowywane są fragmenty książek rękopiśmiennych z XIV–XV w.²¹ Zachowały się one wśród pozostałości po zbiorach biblioteki wileńskiego synodu

Biblioteka znów pod patronatem Wróblewskich — s. 15), a według Algimantasa Liekisa — w końcu grudnia 1940 r. A. Liekis, *Lietuvos TSR Mokslų akademija*, s. 104.

¹⁵ E. Stasiukaitienė, *Bibliografijos rodyklė*, s. 7, 9, 12; Algimantas Liekis, *Lietuvos TSR Mokslų akademija*, s. 116.

¹⁶ A. Liekis, *Lietuvos Mokslų akademija, 1941–1990*, s. 117, 265, 266.

¹⁷ *Biblioteka znów pod patronatem Wróblewskich*, s. 17.

¹⁸ V. Abramovičius, *Rankraščių rinkiniai. Lietuvos TSR Mokslų akademijos Centrinės bibliotekos XI–XX amžių rankraščių fondų trumpa apžvalga*, Vilnius 1963, s. 9.

¹⁹ V. Abramovičius, *Rankraščių rinkiniai*, s. 26.

²⁰ M. Kocójowa, *Przewodnik*, s. 49, 299, 300.

²¹ R. Jasas, *Pergamentų katalogas*, Vilnius 1980, s. 26, 58.

ewangelików reformowanych²². Biblioteka ta powstała w 1557 r. i przetrwała wiele trudnych chwil, jednak pod koniec II wojny światowej uległa niemal całkowitej zagładzie²³. Już 15 II 1941 r., w trosce o losy zbiorów, przedstawiciele wspólnoty ewangelików reformowanych w Wilnie zwrócili się pisemnie do Komitetu Organizacyjnego Akademii Nauk Litewskiej SRR z prośbą o udzielenie bibliotece synodu opieki i nadzoru administracyjnego²⁴. W ten sposób zbiory te stały się własnością Centralnej Biblioteki Akademii Nauk Litewskiej SRR. Niestety, najbardziej wartościowych zbiorów nie zdążono przejąć i w 1944 r. zostały one prawie całkowicie zniszczone. Sprawstwo podpalenia i zniszczenia biblioteki synodu ewangelików reformowanych w Wilnie nie zostało do dziś ostatecznie wyjaśnione. Violeta Radvilienė ustaliła, że w czasopiśmie „Tiesa”, które było organem Komitetu Centralnego Komunistycznej Partii Litwy, ukazał się artykuł, w którym o zbrodnię tę oskarżono wycofujące się wojska niemieckie²⁵. W oparciu

²² J. Marcinkevičius, *Dokumentai*, nr IV, s. 93, 94; V. Radvilienė, *Vilniaus evangelikų reformatų sinodo bibliotekos XVI a. knygos*, s. 27–37.

²³ W. G. Studnicki, *Biblioteka Wileńskiego Synodu Ewangelicko-Reformowanego* [w:] *Biblioteki Wileńskie*, s. 99–108; J. Marcinkevičius, *Dokumentai*, nr IV, s. 93–96; I. Lukšaitė, *Reformacija Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje ir Mažojoje Lietuvoje, XVI a. trečias dešimtmetis — XVII a. pirmas dešimtmetis*, Vilnius 1999, s. 421; J. Kregždė, *Lietuvos reformatų raštija* (Devenių kultūrinio fondo leidinys, 3), Chicago 1978, s. 11, 13, 42, 43, 81; D. Narbutienė, *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos lotyniškoji knyga XV–XVIII a.*, s. 200–201; V. Radvilienė, *Vilniaus evangelikų reformatų sinodo bibliotekos XVI a. knygos*, s. 27–37; R. Dirsytė, *XV–XVI a. buvusios Vilniaus evangelikų reformatų sinodo bibliotekos knygos, saugomos Lietuvos nacionalinėje Martyno Mažvydo bibliotekoje*, „Lietuvos mokslų akademijos biblioteka”, 2007/2008, s. 38–50.

²⁴ LMAA, f. 1, aprš. 1, b. 31, k. 1r: „Vilniaus Ev. Reformatų Sinodo biblioteka iš kitų išsiskiria savo ypatingumu ir vertingumu. Joje be 18.564 tomų knygų, yra keliolika tūkstančių senų rankraščių ir šiaip įvairių retų rinkinių iš XV–XVIII amžiaus [...]”, również w tej sprawie: LMAA, f. 1, aprš. 1, b. 31, k. 2r, 3r, 4r, 5r–v, odpis k. 6r–v; J. Marcinkevičius, *Dokumentai*, nr IV, s. 93, 94 (w publikacji tej zakradł się błąd korektorski: zamiast k. 1 podano k. 11; nie zostały także uwzględnione nazwiska osób, które podpisały powyższą prośbę); nr V, s. 94–96; Rima Dirsytė, na podstawie tego samego dokumentu (J. Marcinkevičius, *Dokumentai*, nr IV, s. 93, 94), błędnie podaje, że 15 II 1941 r. biblioteka synodu ewangelików reformowanych stała się częścią Biblioteki Akademii Nauk (XV–XVI a. buvusios Vilniaus evangelikų reformatų sinodo bibliotekos knygos, s. 38). Faktycznie 15 lutego została złożona tylko prośba przedstawicieli wspólnoty ewangelików reformowanych w Wilnie do Komitetu Organizacyjnego Litewskiej Akademii Nauk (J. Marcinkevičius, *Dokumentai*, nr IV, s. 93, 94). Akt przyjęcia podpisano 26 lutego (LMAA, f. 1, aprš. 1, b. 31, k. 5r–v, odpis k. 6r–v, publ.: J. Marcinkevičius, *Dokumentai*, nr V, s. 94–96; A. Liekis (*Lietuvos TSR Mokslų akademija*, s. 116). E. Stasiukaitienė, opierając się na tym samym „Akcje przyjęcia” biblioteki, mylnie twierdzi, że biblioteka została przejęta 22 lutego (*Bibliografijos rodyklė*, s. 8). Faktycznie akt przejęcia jest datowany na 26 II 1941 r., lecz w dokumencie zaznaczono, że przewodniczący Komitetu Organizacyjnego Litewskiej SRR Akademii Nauk prof. Vincas Krėvė-Mickevičius rezolucją z 22 II 1941 r. jedynie powołał komisję dla przyjęcia biblioteki (LMAA, f. 1, aprš. 1, b. 31, k. 5).

²⁵ V. Radvilienė, *Vilniaus evangelikų reformatų sinodo bibliotekos XVI a. knygos*, s. 28, 29; E. Stasiukaitienė, *Bibliografijos rodyklė*, s. 8; /V. D./, *Vokiečiai sudegino Vilniaus evangelikų reformatų sinodalinę biblioteką, Tiesa*, 1944, rugsėjis 16 d. (nr 61), s. 5; rugsėjis 18 d. (nr 62), s. 2; V. Drėma, *Vokiečiai sudegino Vilniaus evangelikų-reformatų sinodinę biblioteką* [w:] tenże, *Hitlerinio siaubo metai*, Vilnius 1949, s. 121–123. O tym, że „/V. D./” to faktycznie V. Drėma, zob. *Lietuviškiesi slapyvardžiai: medžiaga lietuviškųjų slapyvardžių sąvadui*, t. 5, *Papildymai. Taisymai, sudarė ir parengė Jonas Mačiulis*, Vilnius, 2003, s. 392.

tylko o ten jeden artykuł oskarżenie to jest powtarzane dotąd²⁶. W rezultacie, z bogatej księżnicy synodu ewangelików reformowanych w Wilnie, do Biblioteki Akademii Nauk Litewskiej SRR, trafiły tylko skromne pozostałości²⁷. Wśród nich znajdujemy 4 fragmenty kart rękopiśmiennych (sygn. F5–1), dawną makulaturę wykorzystaną w czasach nowożytnych do czynności introligatorskich²⁸. Wszystkie pochodzą z XV w. Trzy spośród nich to szczątki rękopisów muzycznych (k. 1–3), z których dwa (k. 2 i 3) zawierają fragmenty psalmów. Pierwotnie musiały wchodzić w skład kodeksów o charakterze liturgicznym. Czwarty z omawianych zabytków to fragment karty pochodzącej z niezidentyfikowanego inkunabułu o treści prawniczej.

Więcej zabytków o charakterze rękopisów bibliotecznych odnajdujemy w Kolekcji rękopisów „Borussica” (F15). Podobnie jak w przypadku kolekcji F5, stwierdzić należy rozbieżności w literaturze co do ogólnej datacji tego zbioru. V. Abramavičius, a za nim zapewne M. Kocójowa, stwierdzili, że zawiera materiały od roku 1390 do, w przybliżeniu, I wojny światowej²⁹; inaczej Sven Ekdahl, który jako daty graniczne podał koniec XIV oraz koniec II wojny światowej³⁰. Powstanie tego zbioru wiąże się z wydarzeniem jakże typowym dla okresu tuż po ustaniu działań wojennych w Europie Środkowej. W grudniu 1945 r. z Wilna do dzisiejszego obwodu kaliningradzkiego wyruszyła ekspedycja, której celem było poszukiwanie i ratowanie ocalałych archiwaliów i książek³¹. Pierwsze wiadomości o wyprawach do Prus Wschodnich ukazały się w prasie już 1945 r.³² Jednak dopiero w 1978 r. swoje wspomnienia o przebiegu tych wypraw opublikował J. Jurginis³³. Inicjatorem przedsięwzięcia był historyk prawa,

²⁶ R. Diršytė, *XV–XVI a. buvusios Vilniaus evangelikų reformatų sinodo bibliotekos knygos*, s. 38, 39.

²⁷ J. Jasas, *Pergamentų katalogas*, s. 6; V. Radvilienė, *Vilniaus evangelikų reformatų sinodo bibliotekos XVI a. knygos*, s. 27–37.

²⁸ LMAVB RS, F5–1.

²⁹ V. Abramavičius, *Rankraščių rinkiniai*, s. 48: 1390–1912; M. Kocójowa, *Przewodnik*, s. 51: 1390–1918.

³⁰ S. Ekdahl, *Archivalien zur Geschichte Ost- und Westpreussens in Wilna, vornehmlich aus den Beständen des Preussischen Staatarchivs Königsberg, „Preussenland”*, t. 30, 1992 (dalej: S. Ekdahl, *Archivalien*), s. 45.

³¹ P. Pakarklis, *Tarybinis laikas rastieji svarbūs lituanistikos dalykai*, „Tarybinė mokykla”, t. 5, 1949, s. 12, 13; J. Marcinkevičius, *Auf der Suche nach Archivalien und alten Druckwerken in Ostpreussen nach dem Zweitem Weltkrieg*, Lampertheim 1998, s. 131–146; tenże, *Lituanikos paieškos Rytų Prūsijoje ir Klaipėdos krašte po Antrojo Pasaulinio karo*, „Knygotyra”, t. 36, 2000, s. 184–194; tenże, *Auf der Suche nach Archivalien und alten Druckwerken in Ostpreussen nach dem Zweitem Weltkrieg* [w:] *Königsberger Buch- und Bibliotheksgeschichte*, Axel E. Walter (Hg.), Köln-Weimar-Wien 2004, s. 469–481; J. Jurginis, *Karaliaučiaus Lituanikos likimas*, „Pergalė”, 1978, nr 2 (dalej: J. Jurginis, *Karaliaučiaus*), s. 144–151. S. Ekdahl, *Archivalien*, s. 41–55; B. Jähniß, *Amtsrechnungen aus dem Historischen Staatsarchiv Königsberg in Wilna, „Preussenland”*, t. 30, 1992, s. 56–61; K. Garber, *Eine Bibliotheksreise durch die Sowjetunion. Alte deutsche Literatur zwischen Leningrad, dem Baltikum und Lemberg*, „Neue Rundschau”, t. 100, 1989, nr 2, s. 12–20, 30–34; M. Komorowski, *Das Schicksal der Staats- und Universitätsbibliothek Königsberg*, „Bibliothek. Forschung und Praxis”, t. 4, 1980, s. 139–154; V. Abramavičius, *Rankraščių rinkiniai*, s. 48.

³² P. Pakarklis, *Tarybinis*, s. 12, 13; J. Marcinkevičius, *Auf der Suche*, s. 131, 132; tenże, *Lituanikos*, s. 184, 185; tenże, *Auf der Suche* [w:] *Königsberger*, s. 469, 470.

³³ J. Jurginis, *Karaliaučiaus*, s. 144–151.

członek-korespondent Akademii Nauk Litewskiej SRR Povilas Pakarklis, który był jednocześnie kierownikiem ekspedycji. W latach 1945–1947 stał on na czele dziesięciu takich wypraw³⁴. W wyprawach wzięło udział również wielu innych litewskich naukowców³⁵. Pierwsza odbyła się w lecie 1945 r. Przeprowadzili ją P. Pakarklis oraz językoznawca Jonas Kruopas wraz z dwoma pracownikami Akademii Nauk ZSSR³⁶. Druga ekspedycja pod kierunkiem P. Pakarklisa odbyła się w grudniu 1945 r. Uczestniczyli w niej także: Bronius Gertus, pułkownik armii radzieckiej i wykładowca Uniwersytetu Wileńskiego oraz Juozas Jurginis, dziennikarz, historyk i ówczesny dyrektor Biblioteki. Najwięcej materiałów odnaleziono w ruinach zamku Lochstet — jednym z magazynów, w którym Niemcy gromadzili dobra kultury zagrożone działaniami wojennymi³⁷. Zabezpieczone zabytki były różnego charakteru i pochodzenia. Część z nich trafiła do Biblioteki Akademii Nauk, gdzie w dziale rękopisów utworzono dla nich zbiór 15 „Borussica”. Szwedzki historyk S. Ekdahl w opisie tej kolekcji, powołując się na pracę Helmuta Keilera, zwrócił uwagę, że chociaż J. Jurginis w swoim artykule o ekspedycji do Prus Wschodnich o tym nie wspomina, niemniej uratowane zbiory najprawdopodobniej najpierw trafiły do Biblioteki im. Lenina w Moskwie³⁸. Juozas Marcinkevičius, powołując się na materiały źródłowe, również twierdził, że nie wszystkie znalezione książki przekazano na Litwę, bowiem Akademia Nauk nie mogła zapewnić wystarczającej liczby ciężarówek, by przewieźć zgromadzone materiały. Próbowano więc wykorzystać transport kolejowy. W Królewcu przydzielono im wagon, do którego załadowano 7728 książek. Wagon miał przybyć do Wilna, ale został przekierowany do Moskwy (stacja „Москва-Товарная-Октябрьская”). W ten sposób 28 V 1946 r. książki przekazano do Państwowej Biblioteki Historycznej (obecnie Государственная публичная историческая библиотека России). Wysiłki podjęte przez tymczasowe władze Litwy i prezesa Akademii Nauk Litwy, by odzyskać rzeczne książki, pozostały bez rezultatów³⁹. Jednak nie wszystkie książki przywożone w trakcie wspomnianych wypraw do Wilna, trafiły do Biblioteki Akademii Nauk. Wśród naukowców rozpowszechnione było przekonanie, że w zbiorach państwowych nie będą one całkiem bezpieczne. P. Pakarklis, najwyraźniej nie bez podstaw, obawiał się, że mogą one zostać wywiezione do Moskwy⁴⁰. Z tego powodu niewielka ich część

³⁴ P. Pakarklis, *Tarybinis*, s. 12; J. Marcinkevičius, *Auf der Suche*, s. 131–146; tenże, *Lituanikos*, s. 184–194; tenże, *Auf der Suche* [w:] *Königsberger*, s. 469–481.

³⁵ LMAVB RS, F129, Povilo Pakarklio fondas: F129–900; F129–902; F129–907, k. 1(r.), F129–909, k. 1(r.), 2(r.); J. Marcinkevičius, *Auf der Suche*, s. 137–141; tenże, *Lituanikos*, s. 184–190; tenże, *Auf der Suche* [w:] *Königsberger*, s. 472, 474–477; S. Ekdahl, *Archivalien*, s. 41–43.

³⁶ P. Pakarklis, *Tarybinis*, s. 12; J. Marcinkevičius, *Auf der Suche*, s. 135, 136; tenże, *Lituanikos*, s. 187; tenże, *Auf der Suche* [w:] *Königsberger*, s. 469, 472–474.

³⁷ J. Jurginis, *Karaliaučiaus*, s. 144–151; S. Ekdahl, *Archivalien*, s. 41–55.

³⁸ S. Ekdahl, *Archivalien*, s. 42: „Obwohl Jurginis nicht erwähnt, kann man davon ausgehen, daß die so geretteten Bestände, darunter viele Bücher und Archivalien, in erster Linie nach Moskau gebracht worden sind, wohl unter anderem in die Handschriftenabteilung der damaligen Leninbibliothek”; H. Keiler, *Dokumentation zu den deutschen Beständen im Zentralen Staatlichen Sonderarchiv in Moskau*, „Der Archivar”, t. 45, 1992, s. 457–468.

³⁹ J. Marcinkevičius, *Lituanikos*, s. 193; J. Marcinkevičius, *Auf der Suche* [w:] *Königsberger*, s. 477.

⁴⁰ J. Marcinkevičius, *Lituanikos*, s. 192, 193; J. Marcinkevičius, *Auf der Suche* [w:] *Königsberger*, s. 479, 480.

trafiła w ręce prywatne⁴¹. W Bibliotece im. Wróblewskich przechowywany jest spis rękopisów z kolekcji „Borussica”, które 18 II 1959 r. przekazała wdowa po zmarłym w 1950 r. akademiku, członku rzeczywistym Akademii Nauk Litewskiej SRR, Augustinasi Janulaitisi. Z dokumentu tego wynika, że wymienione rękopisy w 1945 r. były sprowadzone z Prus Wschodnich przez prof. P. Pakarklisa i złożone w mieszkaniu prof. A. Janulaitisa w Kownie⁴². Wśród tych rękopisów były silnie zniszczone fragmenty piętnastowiecznej księgi⁴³. Materiały dostarczone przez Elenę Janulaitienę przyjął kierownik działu rękopisów Vladas Abramavičius. Protokół przejścia jest datowany na 3 III 1959 r.⁴⁴

Jak dotychczas, najbardziej szczegółowo zbiór ten przeanalizowali S. Ekdahl i duńska mediewistka Mette Nordentoft. W 1993 r. S. Ekdahl poddał badaniom 470 zachowanych rękopisów. Na podstawie historycznych sygnatur i stempli na zabytkach zidentyfikował poprzednie miejsca przechowywania (sprzed 1939 r.) ok. 70% jednostek. Większość z nich, bo aż 250, pochodziła z Preußisches Staatsarchiv Königsberg; 22 jednostki ze Staatsarchiv Danzig; 64 z biblioteki Ostpreußischen General Landschafts-Direktion zu Königsberg, 7 z Staats- und Universitätsbibliothek Königsberg (w tym 3 rękopisy muzyczne z biblioteki F. A. Gottholda), 2 z Akademii Muzycznej w Królewcu i 16 z Stadtbibliothek Königsberg. Pochodzenia około 150 rękopisów nie udało mu się ustalić. Mimo to badacz przypuszcza, że większość była przechowywana w Preußisches Staatsarchiv w Królewcu. W 1992 r. M. Nordentoft przygotowała referat o losach zabytków bibliotecznych i archiwaliów w Prusach Wschodnich po II wojnie światowej oraz zbadała i opisała 28 średniowiecznych kodeksów⁴⁵.

Obecna kwerenda w kolekcji „Borussica” wyłoniła 7 sygnatur, pod którymi kryją się rękopisy średniowieczne, jednakże 5 z nich wypadło z pola naszych

⁴¹ J. Marcinkevičius, *Lituanikos*, s. 193.

⁴² LMAVB RS, F75–359, *Mokslų Akademijos centrinės bibliotekos archyvas*, 1959.III.3–VII.8. *Centrinės bibliotekos rankraščių priėmimo aktai*, k. 1: *Iš drg. Janulaitienės (LTSR MA akademiko prof. A. Janulaičio žmonos) gautų kai kurių „Borussica” rankraščių sąrašas*. „Žemiau surašyti rankraščiai dar 1945 m. buvo pargabenti iš Rytprūsių prof. dr. P. Pakarklio ir palikti saugoti prof. A. Janulaičio bute (Kaune). 1959 m. vasario mėn. 18 d. drg. Janulaitienė rankraščius perdavė Lietuvos TSR mokslų akademijos centrinei bibliotekai (direktorius pav. mokslu reikalams drg. A. Ivaškevičiui)“.

⁴³ LMAVB RS, F75–359, *Mokslų Akademijos centrinės bibliotekos archyvas*, 1959.III.3–VII.8. *Centrinės bibliotekos rankraščių priėmimo aktai*, k. 2: [...] *XV-ojo amž. rankraštinių knygų fragmentai*. 3 lap. *Rankraštis drėgmės labai sužalotas, raštas vietomis išblukęs, popierius suplyšęs [...]“.*

⁴⁴ LMAVB RS, F75–359, *Mokslų Akademijos centrinės bibliotekos archyvas*, 1959.III.3–VII.8. *Centrinės bibliotekos rankraščių priėmimo aktai*, k. 1, 2.

⁴⁵ S. Ekdahl, *Karaliaučiaus universiteto istorijos šaltiniai Lietuvoje*, „Acta historica universitatis Klaipedensis”, t. 8, 2001, s. 79. LMAVB RS, F15–472 — maszynopis Mette Nordentoft: „Bibliotheken und Archive in Königsberg. Okt.1993. Auf der Suche nach Handschriften aus Königsberg. Teilprojekt zu Mette Nordentoft: Der altdänische Passionstraktat und seine deutschen Vorlagen. Anfang und Schicksal der Bibliotheken und archive. Rapport 11/10 1993 abgeschlossen. Das ist ein Bericht von handgeschriebenen Büchern, im 13. und folgenden Jhh. in Ostpreussen gesammelt, und in Königsberg während des zweiten Weltkrieges in alle Winde zerstreut”, k. 10r, 11r, 12r, 13r.; F15–473 — maszynopis Mette Nordentoft: Teilprojekt „Auf der Suche nach Hss. aus Königsberg”. Vilnius Okt. 1992, Kbh. Spt. 1993. Vilnius Akademibibliotek, F15 Borussica /1/: verzeichnis von den Hss. die ich in Vilnius im Oktober 1992 beobachtete.

zainteresowań, albowiem zawierają materiały wyłącznie w języku niemieckim⁴⁶. Jednakże pozostałe dwa są dla nas bardzo interesujące. Pierwszy z nich to kodeks F15–72, który należał do biblioteki opactwa cysterskiego w Pelplinie, co poświadcza notka proveniencyjna u góry karty 1r. Książka ta zawiera przede wszystkim alegoryczny traktat o znaczeniu liturgii i jej praktykowania, zatytułowany *Gemma animae*, spisany przez francuskiego teologa Honoriusza „Augustodunensis” (zm. ok. 1151), w starszej literaturze łączonego z burgundzkim Autun, co obecnie jest raczej odrzucane. Poza wspomnianym traktatem, kodeks zawiera krótkie teksty łacińskie i niemieckie. Interesujące są także jego wyklejki, na które wykorzystano 3 fragmenty pergaminowe, dwa z nich (przednia i tylna wyklejka), jeszcze nierozpoznane, są zapisane rękami trzynastowiecznymi, trzeci zaś (przednia wyklejka) to czternastowieczny instrument notarialny z podpisem notariusza *imperiali auctoritate* Jana syna Michała z Łowicza⁴⁷. S. Ekdahl kodeks datuje na XIV w.⁴⁸

Drugi z łacińskich rękopisów w kolekcji „Borussica”, opatrzony sygnaturą F15–398, jest równie interesujący. Obecnie jest to odrestaurowany destrukt, składający się z trzech plików kart, pierwotnie zapewne zszytych w jednym kodeksie⁴⁹. Części pierwsza i druga to fragmenty niemieckojęzycznych tekstów prawniczych, część trzecia zaś zawiera piętnastowieczny odpis łacińskiego żywota św. Doroty z Małowów pióra Jana z Kwidzyna (Johannes de Marienweder; 1343–1417). W metryczce tego rękopisu znajduje się informacja, zapewne rodem ze źródeł pośrednich związanych z przejmowaniem omawianych materiałów, że destruktury te pochodzą z rękopisu Staatsarchiv Danzig, sygn. Abt. 410, Nr 64.

Najwięcej średniowiecznych łacińskich rękopisów bibliotecznych zachowało się w zbiorze *Silva rerum* rękopisów wileńskiej Biblioteki Publicznej F22. Przechowywane tam materiały obejmują okres od XIII do XX w.⁵⁰ Kolekcja ta składa się z rękopisów wcześniej należących do Biblioteki Publicznej w Wilnie (1867–1919 r.) i została utworzona w latach 1946–1961⁵¹. Dla rękopisów tej kolekcji charakterystyczna jest różnaita proveniencja i wędrówki po różnych państwach i bibliotekach. Do I wojny światowej rękopisy wileńskiej Biblioteki Publicznej były przechowywane w Muzeum Starożytności i w Muzeum N. M. Murawjowa. W związku z zagrożeniem Wilna przez wojska niemieckie, w 1915 r. rękopisy te (wśród nich również omawiane kodeksy) ewakuowano w głąb Rosji, gdzie trafiły do Publicznej Biblioteki Muzeum Rumiancewa w Moskwie, w 1925 r. przemianowanej na Państwową Bibliotekę ZSRR im. W. I. Lenina. Po II wojnie światowej

⁴⁶ Są to sygn.: F15–1, F15–28, F15–46, F15–47, F15–199, F15–451. Bliższe informacje o tych rękopisach oraz podstawowej literaturze, zob. „Handschriftencensus” (www.handschriftencensus.de), gdzie gromadzone są informacje na temat niemieckojęzycznych rękopisów średniowiecznych.

⁴⁷ Por. K. Skupiński, *Notariat publiczny w średniowiecznej Polsce*, Lublin 1997, s. 36, przyp. 3.

⁴⁸ S. Ekdahl, *Archivalien*, s. 55.

⁴⁹ Część I obejmuje k. 1–41, część II — k. 42–74, a część III — k. 75–86. Trzecia część rękopisu jest błędnie sfoliowana (foliacja ołówkowa); ale zachowana dawna foliacja atramentem oraz częściowa paginacja, pozwalają odtworzyć pierwotną kolejność kart.

⁵⁰ V. Abramavičius, *Rankraščių rinkiniai*, s. 66, 68: XIII–XX w.; M. Kocójowa, *Przewodnik*, s. 52: XIII w. — 1914 r.

⁵¹ LMAVB RS, F 75–347, *Mokslų Akademijos centrinės bibliotekos archyvas*, 1946 m. *rankraščių priėmimo aktai*, 1946.I.4–1948.I.12; V. Abramavičius, *Rankraščių rinkiniai*, s. 66.

zostały zwrócone do Wilna, do Centralnej Biblioteki Litewskiej Akademii Nauk. Oficjalnie proces zwrotu rękopisów rozpoczął się w 1946 r.⁵² W liście Komitetu do spraw Instytucji Kultury i Oświaty przy Radzie Komisarzy Ludowych Rosyjskiej Federacyjnej SRR z 24 I 1946 r. skierowanym do I sekretarza Komunistycznej Partii Litwy Antanasa Sniečkusa i do przewodniczącego Rady Komisarzy Ludowych Litewskiej SRR Mečislovasa Gedvilasa dotyczącym zwrotu rękopisów ewakuowanych w 1915 r. znajdujemy stwierdzenie, że zwróconych zostanie ponad 800 dokumentów pergaminowych z okresu XII–XVII w., ponad 500 kodeksów z XI–XIX w., a także ponad 100 tys. kart archiwaliów z okresu od XVI do XIX w.⁵³ W marcu 1946 r. po wspomniane rękopisy pojechali do Moskwy historyk Juozas Galvydis, zastępca dyrektora Biblioteki Akademii Nauk oraz Vladas Abramavičius, kierownik zakładu rękopisów. W Moskwie pomagał im prof. Juozas Žiugžda, wiceprzewodniczący Akademii Nauk Litewskiej RSS. Odebrali oni 30 skrzyń rękopisów, które w końcu kwietnia tego roku przybyły do Wilna⁵⁴. Z protokołu przejęcia rękopisów wynika jednak, że odebrano 842 dokumenty pergaminowe z okresu XV–XIX w. i 467 kodeksów z XI–XIX w.⁵⁵ Niestety nie

⁵² LMAVB RS, F75–347, *Mokslų Akademijos centrinės bibliotekos archyvas*, 1946 m. *rankraščių priėmimo aktai*, 1946.I.4–1948.I.12.

⁵³ LMAVB RS, F75–347, *Mokslų Akademijos centrinės bibliotekos archyvas*, k. 2r.: „Комитет по делам культурно-просветительных учреждений при Совете народных комиссаров ССФСР: 24 января 1946 г. № 38 ск. Секретарю ЦК ВКП(б) Литвы товарищу Снечку Председателю Совнаркома Литовской ССР товарищу Гедвилас. В 1915 году, в период первой мировой войны, из Виленской Публичной библиотеки были эвакуированы фонды рукописного отдела в Публичную библиотеку Румянцевского музея — ныне Государственную ордену Ленина библиотеку СССР им. В. И. Ленина. Указанные выше фонды состоят: 1. Из коллекции пергаментных грамот, общим количеством свыше 800, относящихся к периоду XII–XVIII веков (преимущественно XVI–XVII в.в.). Грамоты эти в большинстве своем являются законодательными документами великих князей литовских, польских королей, определяющих права и привилегии литовских городов (главным образом Вильно), памятниками духовного характера — папские индульгенции, фундушеские записи, а также документами юридического характера — жалованные грамоты, дарственные записи и т.д. 2. Из коллекции рукописных книг (свыше 500), преимущественно духовного содержания XI–XIX веков. 3. Из архивных документов свыше 100.000 листов (XVI–XIX веков) представляющих собою переписку должностных лиц, а также различные документы юридического характера. Учитывая важность этих фондов для изучения истории Литовской ССР, Комитет по делам культурно-просветительных учреждений при СНК РСФСР считает целесообразным передать эти фонды в Государственную библиотеку Литвы и просит выделить представителей для приема указанных фондов и транспортировки их в Литву. Председатель Комитета /.../ Г. Зуева”.

⁵⁴ LMAVB RS, F75–347, *Mokslų Akademijos centrinės bibliotekos archyvas*, k. 2(v).

⁵⁵ LMAVB RS, F75–347, *Mokslų Akademijos centrinės bibliotekos archyvas*, k. 3r.: „16 марта 1946 г. мы ныне подписавшиеся представители Государственной ордену Ленина Библиотеки СССР им. В. И. Ленина в лице директора Библиотеки В. Г. Олишева, зав. Отделом рукописей П. А. Зайончковского и хранителя Отдела рукописей А. В. Сафроновой с одной стороны и Академии Наук Литовской ССР, в лице вице-президента Академии профессора Жюжглы [sic!; powinno być: Жюжжды] и зам. директора Библиотеки Академии Наук Гальвидис Иозас, С. Домас с другой стороны составили настоящий акт в том, что первые здали, а вторые приняли нижепоименованное собрание рукописных книг, пергаментных грамот и архивных материалов Виленской Публичной библиотеки, эвакуированных 1915 году в Московский Публичный Румянцевский Музей и хранившихся до настоящего времени в Отделе рукописей

określono ani liczby zwróconych archiwaliów, ani też okresu, z którego pochodziły⁵⁶. Rękopisy ewakuowane w 1915 r. zwracano też później. W 1954 r. oddano zabytki znalezione przy porządkowaniu nieusystematyzowanych materiałów Zakładu Rękopisów Państwowej Biblioteki ZSRR im. W. I. Lenina w Moskwie⁵⁷. Warto tu zauważyć, że w liście towarzyszącym przesyłce stwierdzono, iż jest to dalsza część zbioru zwróconego w 1947 r.⁵⁸

Wyselekcjonowane w ramach omawianej kwerendy manuskrypty, należące do tego zbioru, są bardzo interesujące. Rękopis F22–90 na przedniej wyklejce zachował piętnastowieczną notkę własnościową, która poucza nas, że około połowy tego stulecia (końcówka daty rocznej jest nieczytelna) został on zakupiony przez niejakiego Mikołaja Rijnczę, wikariusza w Warcie; zapewne chodzi tu o miasto w południowo-wschodniej Wielkopolsce, które w 1423 r. zapisało się w historii ogłoszonym także przez króla Władysława Jagiełłę statutem. Obszerne kodeks liczy 255 kart formatu *in folio*. Złożony został z trzech, pierwotnie odrębnych, części⁵⁹. Jego treść w całości ma charakter utylitarno-religijny. Jest to traktat o sakramentach, któremu towarzyszy szereg utworów homiletycznych. Co do późniejszych losów rękopisu, z częściowo zachowanej notki proveniencyjnej wiemy tylko, że był własnością bernardynów wileńskich.

Piętnastowieczny kodeks F22–91 ma wiele cech wspólnych z omówionym wyżej. Przede wszystkim jest to również zabytek, którego charakter najlepiej określa, postulowana przez Juliusza Domańskiego, kategoria rękopisu „użytkowego”, czyli książki przynależnej bardziej do piśmienności pragmatycznej niż naukowej lub literackiej, narzędzia roboczego, sporządzonego z niewielką dbałością o estetykę, za to z wyeksponowaniem jego cech utylitarnych. Znowu jest to księga *in folio*, licząca 188 kart. Pod względem tematycznym w rękopisie tym przeważają pisma należące do dziedziny prawa kanonicznego: traktaty o interdycie, o odpustach, wykaz zawartości *Dekretalów* papieża Grzegorza IX, słownik pojęć prawnych itp. Pewną odmienność w tym dość jednolicie prawniczym kodeksie wprowadza teologiczny traktat *Summa aurea de gradibus virtutum*, w średniowieczu przypisywany Bonawenturze. Kodeks ten zawiera też inne materiały, w tym odpisy i streszczenia dokumentów, które pozwalają łączyć jego funkcjonowanie z obszarami Dolnego Śląska w XV w.

Biblioteki im. Lenina: pergaментных грамот XV–XIX вв — 824 /восемьсот двадцать четыре/, рукописных книг XI–XIX вв — 467 /четыреста шестьдесят семь/, архивных материалов XVII–XIX вв.: 1/картонов — 168 /сто шестьдесят восемь/, 2/ карешков — 614 /шестьсот четырнадцать/, 3/ связок — 28 /двадцать восемь/, 4/ папок — 18 /восемнадцать/. Согласно прилагаемому при сем инвентарному описю. Директор Библиотеки им. Ленина [podpis własnoręczny]. Зав. Отд. Рукописей [podpis własnoręczny]. Хранитель Отд. Рукописей [podpis własnoręczny]. Вице-президент Академии Наук Литовской ССР [podpis własnoręczny]. Зам. директора Библиотеки Академии Наук Литовск. ССР [podpis własnoręczny].”

⁵⁶ LMAVB RS, F75–347, *Mokslų Akademijos centrinės bibliotekos archyvas*, k. 2r.

⁵⁷ LMAVB RS, F75–354, *Mokslų Akademijos centrinės bibliotekos archyvas*, k. 47r, 48r, 49r, 50r.

⁵⁸ LMAVB RS, F75–354, *Mokslų Akademijos centrinės bibliotekos archyvas*, k. 50: „Посылаемые рукописи входят в состав фонда, хранившегося в нашей библиотеке и переданного Вам в 1947 году. Эти рукописи обнаружены при разборе необработанных материалов Отдела. Просим прислать акт на получение указанных рукописных материалов”.

⁵⁹ Odnosnie: k. 1–67, 68–251, 252–255.

Proweniencję rękopisu F22–92 będzie można określić dopiero po przeprowadzeniu dalszych poszukiwań, zwłaszcza dokładnych badań porównawczych. Kodeks ten zawiera *Psalterz* opatrzonej notacją muzyczną. Jego pokaźne rozmiary (34,5 × 24,5 cm) oraz zawartość wskazuje na przeznaczenie liturgiczne. Wstępna datacja lokuje ten zabytek w wieku XIV. Jesteśmy wszakże świadomi, że datowanie rękopisów liturgicznych wyłamuje się z ogólnych zasad określania wieku rękopisów średniowiecznych. Forma manuskryptów tego rodzaju była bardzo konserwatywna i nierzadko zdarza się, że kodeks, którego cechy kodykologiczne i paleograficzne wskazują na wiek XIV lub XV, faktycznie powstał całe stulecie później.

Rękopis F22–93 zawiera przekaz tylko jednego utworu, słynnej *Historia ecclesiastica* Euzebiusza z Cezarei w przekładzie łacińskim i z kontynuacją Rufina z Akwilei (zm. 410), któremu zresztą w tym kodeksie przypisana jest zasługa autorstwa całego dzieła. Być może nie jest to jednak błąd średniowiecznego kopyisty lecz późniejszych czytelników, albowiem brak pierwszych i ostatnich kart rękopisu, co powoduje, że nie mamy ani incipitu (z ewentualnymi uwagami o autorze) ani eksplicitu oraz ewentualnego kolofonu. Cechy pisma tego kodeksu kwalifikują go do wieku XIV. Niestety, brak zapisek proveniencyjnych, które umożliwiałyby śledzenie losów manuskryptu przed XIX w.

Wraz z rękopisem F22–94 przenosimy się w bardziej odległe czasy — wiek XII. Kodeks ten jest znacznie mniejszych rozmiarów (14,5 × 22 cm), starannie przepisany piękną ręką pregotycką, ozdobiony wielobarwnymi inicjałami figuralnymi, inicjałkami i rubrykacją. Zawiera dwie księgi biblijne opatrzone glossą marginalną i interlinearną: *Księgę Koholeta (Ecclesiastes)* oraz *Pieśń nad pieśniami*. Na ostatnich kartach tego manuskryptu dopisano inną, zdecydowanie bardziej archaiczną, ręką, zarys dziejów Izraela do końca niewoli babilońskiej. Rękopis ten zasługuje na bardziej dogłębną analizę, albowiem jego zawartość rodzi podejrzenia, że należy on do czasów kiedy glossa biblijna dopiero się rozwijała na terenach północnej Francji. Rozplanowanie treści na lustrze strony dowodzi, że mamy tu do czynienia z wcześniejszym układem glossy, tzw. prostym. Jeszcze bardziej istotne jest wyjaśnienie, czy odpis ten należy do ostatecznej postaci glossy pod względem treściowym. Wstępne rozpoznanie wskazuje, że o ile tekst glossy do *Pieśni nad pieśniami* jest niemal identyczna z przekazaną w edycji krytycznej, czyli ustaloną na przełomie XII i XIII w.⁶⁰, to glossa do *Księgi Koholeta* należy do wczesnych redakcji⁶¹.

Sięgając po kodeks F22–96 wracamy do wieku XV; w tym przypadku, by zapoznać się z przykładem produkcji „wielkonakładowej” — standardowym psalterzykiem, jakich wiele wyprodukowano w ośrodkach francuskich, niderlandzkich i innych. Nie jest to rękopis ani szczególnie staranny, ani specjalnie ozdobny. Przeglądając go, nie sposób oprzeć się wrażeniu, że służył bliżej nieokreślonymu zgromadzeniu zakonnemu, ale hipoteza ta wymaga podbudowania bardziej konkretnymi przesłankami. Na treść rękopisu składa się kompletny Psalterz, kalendarz kościelny, a także modlitwy i pieśni, niektóre wybrane ze *Starego Testamentu*, pozostałe zaś autorstwa św. Ambrożego i innych.

Kodeks F22–98 to przykład pięknie zdobionej Biblii paryskiej, czyli efektu standaryzacji tekstu *Pisma świętego*, dokonanej w Paryżu w początkach XIII w. Opasły kodeks, liczący 524 karty wspaniałej jakości cienkiego pergaminu, pierwotnie zapewne w formacie małego *folio*, zawiera pełny przekaz Biblii oraz kilka towarzyszących pism, takich jak *Interpretationes nominum Hebraicorum*, kanony *Ewangeli*i itp. Rękopis ten nosi szatę graficzną typowej Biblii paryskiej, oszczędną w środkach wyrazu a jednocześnie urzekająco elegancką. Badania przeprowadzone nad tym kodeksem wskazują, że powstał on najprawdopodobniej w Paryżu około połowy XIII w. Cechą odróżniającą ten przekaz od typowej Biblii paryskiej jest fakt, iż dołączono do niej tablice kanonów Euzebiusza z Cezarei. Kanony standardowo dołączano do tekstu biblijnego we wcześniejszych stuleciach. Reforma tekstu *Pisma św.* dokonana w Paryżu w początkach XIII w. polegała nie tylko na ustabilizowaniu samego tekstu Biblii, lecz także na odrzuceniu niektórych pism towarzyszących i zastąpieniu ich nowymi. Tymczasem właściciel rękopisu F22–98, jak wykazały to badania, sprokurował dołączenie tablic kanonów, przepisanych najprawdopodobniej w tym samym środowisku pisarskim (w Paryżu?), co całość Biblii. Świadczy to o jego konserwatywnych przyzwyczajeniach, co można poczytać za przesłankę wskazującą, iż zabytek ten już w XIII w. trafił na obszary Europy Środkowej, chociaż jego obecność tamże z całą pewnością potwierdza dopiero siedemnastowieczna notka proveniencyjna, lokująca go w konwencie dominikańskim w Grodnie⁶².

Kodeks F22–100 spisany został w XIV w. Jego zawartość jest jednolicie teologiczno-eklezyjologiczna. Znajdujemy w nim pisma takie, jak Pseudo-Augustyna *De spiritu et anima*, Grzegorza Wielkiego *Liber regulae pastoralis*, anonimowe traktaty *Triplex via Sion*, *Testamenta duodecim patriarcharum* i inne. Brak jakichkolwiek wiadomości na temat średniowiecznej proveniencji tego rękopisu, chociaż u góry karty 1r wyraźnie widać zatartą notkę, zaczynającą się od czytelnych jeszcze słów „[lib]er beate”. Być może zastosowanie tradycyjnej metody fotografii w świetle ultrafioletowym lub nowoczesnych technik skanowania komputerowego pozwoli odczytać resztę owej notatki i zagadka wczesnych dziejów tego kodeksu zostanie rozwiązana.

Ostatni z zarejestrowanych w Bibliotece im. Wróblewskich rękopisów, F22–104, to wielki piętnastowieczny[?] kodeks pergaminowy, zawierający śpiewy liturgiczne uporządkowane według kalendarza kościelnego. Rękopis ten nosi ślady wieloletniego użytkowania oraz licznych brutalnych ingerencji w jego marginesy, podyktowanych zapewne chęcią pozyskania niewielkiego kawałka pergaminu.

Niniejszy artykuł podsumowuje wstępną fazę rozpoznania średniowiecznych łacińskich rękopisów bibliotecznych zachowanych w zbiorach wileńskich. Przedstawione materiały z konieczności opatrzone są poważną ilością znaków zapytania. Decydując się na niniejszą, z punktu widzenia naukowego być może przedwczesną publikację, kierowaliśmy się dwoma względami. Po pierwsze, chodziło nam o powiadomienie społeczności historyków, archiwistów, bibliotekarzy i innych zainteresowanych badaczy, o podjętej inicjatywie, licząc na życzliwość

⁶⁰ Glossa Ordinaria Pars 22: in *Canticum Canticorum*, Mary Dove (ed.), Turnholt 1997.

⁶¹ J. Soszyński przygotowuje do druku szczegółowe rozpoznanie tego zabytku.

⁶² Por. J. Soszyński, *Biblia paryska w rękopisie F 22–98 wileńskiej Biblioteki im. Wróblewskich Litewskiej Akademii Nauk [w:] Szlachta polska i jej dziedzictwo. Księga na 65 lat Prof. dr. hab. Jana Dziegielewskiego*, Warszawa 2013, s. 63–74.

kolegów, którzy przeglądali owe rękopisy przed nami i mają swoje na ich temat spostrzeżenia, być może przez nas przeoczone. Lektura metryczek bibliotecznych tych zabytków poucza, że stanowiły one obiekt zainteresowania niejednego znanego badacza. Po wtóre zaś, chodziło nam o zwrócenie uwagi środowiska, że szczególne rozpoznanie średniowiecznych zabytków rękopiśmiennych, tak w Polsce jak i na Litwie, jest nadal głęboko zapóźnione w stosunku do tego, co dzieje się nie tylko w Europie Zachodniej, lecz nawet w sąsiednich Czechach lub na Węgrzech.

Rūta Čapaitė, Jacek Soszyński, Medieval Manuscript Books in the Collections of the Wroblewski Library of the Lithuanian Academy of Sciences in Vilnius

Summary

This article summarizes the results of an initial query performed at the Wroblewski Library of the Lithuanian Academy of Sciences in Vilnius, within the framework of a joint research project conducted by the authors, entitled „Medieval manuscripts books in the collections of the city of Vilnius”. The Wroblewski Library was established in 1912 as a private foundation. During World War II it suffered serious losses. After the war, its collections were enlarged by the remains of various libraries, primarily from Vilnius, but also by books and documents acquired from the territories occupied by the Red Army in East Prussia, among others, Königsberg. The fate of the Vilnius manuscripts during this period is very complex, and their history still requires further research.

Currently in the Wroblewski Library, there are 17 items (manuscripts and manuscript fragments) that can be classified as medieval Latin manuscript books. These are materials of various provenance and nature, created from 12th to 15th century in the Western Europe, Poland and the state of the Teutonic Order in Prussia. Similarly diverse are their contents, including copies of the Bible (Parisian Bible, Biblical Gloss), theological treatises (Honorius Augustodunensis, *Gemma animae*; Pseudo-Bonaventure, *Summa aurea de gradibus virtutum*), historiographical writings (Rufinus of Aquileia, Ecclesiastical History) and law (index to the Decretals of Gregory IX), and liturgical texts (Psalter with musical notation).